Autor aflat pe lista
celor mai importanți 50 de gânditori din lume
alcătuită de revista *Prospect*

Pankaj Mishra

Epoca furiei

O istorie a prezentului

www.cartepedia.ro

Cuprins

Prefață 9

1. Prolog. Conjuncturi uitate 11
2. Eliberarea unui spațiu:
   câștigătorii istoriei și iluziile lor 49
3. Dragostea de sine prin ceilalți:
   progresul și contradicțiile sale 99
4. Credința pierdută:
   islamul, secularismul și revoluția 133
5. Redobândirea credinței 181
6. Căutarea adevăratei libertăți și egalități:
   moștenirea nihilismului 301
7. Epilog. Găsirea realității 349

Eseu bibliografic 377

Mulțumiri 409

Indice 411

www.cartepedia.ro

1

Prolog. Conjuncturi uitate

Oameni de pretutindeni așteaptă un Mesia și atmosfera este încărcată de promisiunile profeților mai mici sau mai mari. […] Împărtășim cu toții aceeași soartă: purtăm în suflete mai multă iubire și, mai ales, mai multă năzuință decât poate satisface societatea de astăzi. Am dat în pârg și nu e nimeni care să culeagă roadele.

Karl Mannheim (1922)

În septembrie 1919, poetul italian Gabriele D'Annunzio, însoțit de două mii de compatrioți răzvrătiți, a ocupat orașul adriatic Fiume. Scriitor, erou de război și unul dintre cei mai celebri europeni ai epocii sale, D'Annunzio voia de mult să cucerească toate teritoriile care, după părerea lui, aparținuseră dintotdeauna „Italiei-Mamă". În 1911, sprijinise cu înflăcărare invazia italienilor în Libia, o expediție care a stârnit, prin sălbăticia sa, indignarea întregii lumi musulmane. În urma haosului creat de sfârșitul Primului Război Mondial și după căderea de la putere a fostului conducător al regiunii, D'Annunzio a considerat că s-a ivit ocazia să își îndeplinească visul – acela de a le reda prin violență bărbăția italienilor.

www.cartepedia.ro

Din postura de *il Duce* al „Statului Liber Fiume“, D'Annunzio a dus o politică caracterizată printr-o retorică și prin gesturi scandaloase – o politică în stil grandios. A inventat salutul cu brațul întins, adoptat ulterior de naziști, și a creat, printre altele, uniformele negre cu simbolul piraților: craniul și oasele încrucișate; vorbea obsesiv despre martiriu, sacrificiu și moarte. Benito Mussolini și Adolf Hitler, pe atunci niște necunoscuți, erau îndrăgostiți de discursurile pseudoreligioase ale acestui bărbat cu calviție, adresate zilnic din balconul său „legionarilor“ în cămăși negre (înainte să se retragă în compania partenerelor sale sexuale din ziua respectivă).

Voluntari zeloși – adolescenți conduși de testosteron și socialiști dogmatici – veneau tocmai din Irlanda, India sau Egipt ca să ia parte la carnavalul militarist erotic din Fiume. Îi aștepta promisiunea unui vieți noi, dezbărate de vechile reguli: o existență mai pură, mai frumoasă, mai cinstită.

Au trecut mai multe luni și, pe măsură ce i-a crescut apetitul sexual și megalomania i s-a accentuat, D'Annunzio a început să își închipuie că este liderul unei revolte internaționale a popoarelor asuprite. În practică, acest bărbat scund, de origine umilă, un provincial și un parvenit care încerca să treacă drept aristocrat, a rămas doar un profet oportunist pentru inadaptații furioși ai Europei, pentru cei care se considerau masă neglijabilă într-o societate în care doar o mână de oameni profitau de creșterea economică și democrația părea un joc măsluit de mai-marii zilei.

După Revoluția Franceză, oameni nemulțumiți creaseră moduri noi de a face politică, de la naționalism la terorism. Francezii s-au simțit insultați de contrastul îngrozitor dintre gloria Revoluției și era napoleoniană, pe de o parte, și de compromisurile meschine ale liberalismului economic și ale conservatorismului politic din perioadele care au urmat.

www.cartepedia.ro

Alexis de Tocqueville a făcut apel în repetate rânduri la o mare aventură energizantă: „dominarea și subjugarea“ poporului algerian și crearea unui imperiu francez în Africa de Nord. La sfârșitul secolului, profitând de dezgustul general provocat de scandalurile morale, de eșecurile economice și de înfrângerile militare, generalul Georges Boulanger, un demagog deșănțat, a cunoscut o ascensiune fulminantă și a fost la un pas să preia puterea.

În anii 1890, odată cu avântul primei faze a globalizării economice, politicienii xenofobi din Franța au cerut adoptarea unor măsuri protecționiste împotriva muncitorilor străini – în 1893, mai mulți francezi furioși au masacrat zeci de muncitori imigranți italieni. În Statele Unite, adepții teoriei supremației rasei albe i-au stigmatizat pe muncitorii chinezi prin retorica lor și prin legile explicit rasiste; alături de politicile segregaționiste împotriva afro-americanilor, măsurile legislative erau menite să redea demnitatea numărului tot mai mare de „sclavi albi cu simbrie“. Demagogii din Austro-Ungaria, care i-au folosit pe evrei ca țapi ispășitori pentru suferința în masă provocată de forțele anonime ale capitalismului global, au încercat să adopte și ei legislația antiimigrație folosită în America. Lupta occidentalilor de la sfârșitul secolului al XIX-lea pentru controlul asupra Asiei și Africii a demonstrat că terapia politică propusă de Cecil Rhodes – „cel care evită războiul civil este un imperialist“ – devenise tot mai seducătoare, mai ales în Germania, care, în pofida faptului că era o țară industrializată și bogată, găzduia mulți nemulțumiți furioși și proto-imperialiști. În zorii veacului al XX-lea, când lumea se confrunta cu primele crize majore ale capitalismului global și cu cea mai mare migrație internațională din istorie, anarhiștii și nihiliștii, care militau pentru eliberarea individului din cătușele mai vechi sau mai noi, au declanșat un val de

www.cartepedia.ro

teroare. Numeroși șefi de stat, inclusiv un președinte american (William McKinley), și mulți civili au fost uciși în spații publice aglomerate.

Gabriele D'Annunzio a fost doar unul dintre numeroșii manipulatori care au acționat într-o cultură politică marcată de tranziția Occidentului către capitalismul industrial și politica de masă – pe care poetul indian Rabindranath Tagore o caracteriza în 1916, în timpul turneului din Statele Unite, ca pe o „o atmosferă otrăvitoare, de suspiciune, panică și lăcomie care învăluie întreaga lume". În Italia, birocrația invazivă a noului stat și îngăduința sfidătoare cu care era tratată o minoritate de oameni bogați au hrănit fanteziile violente de răzbunare ale tinerilor, în special. După cum afirma *Manifestul futurismului*, lansat în 1909 de admiratorul lui D'Annunzio, poetul Filippo Marinetti:

> Vrem să slăvim războiul – singura măsură de igienă din lume –, militarismul, patriotismul, acțiunea distructivă a anarhiștilor, ideile frumoase în numele cărora se moare și disprețul față de femei. Vrem să distrugem muzee, biblioteci și universități de orice fel.

Timp de cincisprezece luni, D'Annunzio a agitat mulțimile din Fiume prin experimentul „ideilor sale frumoase", sfidând cu dispreț toate marile puteri militare ale lumii. Ocupația sa a luat sfârșit după ce marina italiană a bombardat orașul Fiume în decembrie 1920, forțându-l pe D'Annunzio să evacueze orașul. Dar ideile sale au fost preluate de o întreagă mișcare de masă: fascismul lui Mussolini. Imperialistul-poet a murit în 1938, la trei ani după ce Italia invadase Etiopia – un atac feroce pe care, așa cum era de așteptat, l-a salutat. În zilele noastre, în timp ce radicalii înstrăinați de pe întregul glob se îngrămădesc să participe

www.cartepedia.ro

la mișcări violente, misogine și care încalcă drepturile sexuale, iar culturile politice din alte părți ale lumii suferă sub asaltul demagogilor, despărțirea morală, intelectuală, estetică, dar și militară a lui D'Annunzio de o societate evident lipsită de speranță reprezintă un moment decisiv în istoria prezentului nostru: una dintre numeroasele conjuncturi edificatoare pe care le-am uitat.

În ultimii ani, violența s-a dezlănțuit sălbatic în mai multe regiuni: războaie în Ucraina și Orientul Apropiat, atentate sinucigașe în Belgia, Xinjiang, Nigeria și Turcia, insurgențe din Yemen până în Thailanda, masacre la Paris, în Tunisia, Florida, Dhaka și la Nisa. Războaiele convenționale interstatale sunt eclipsate de cele dintre teroriști și contra-teroriști, dintre insurgenți și contra-insurgenți; în plus, există războaie economice, financiare și cibernetice, războaie duse prin intermediul și pentru controlul informației, războaie pentru controlarea migrației și a comerțului cu droguri și războaie între milițiile urbane și grupările mafiote. S-ar putea ca viitorii istorici să considere acest haos necoordonat drept începutul celui de Al Treilea Război Mondial – cel mai lung și mai ciudat dintre toate, care, prin ubicuitatea sa, pare a fi un război civil global.

Fără doar și poate, în prezent acționează forțe mult mai complexe decât cele din timpul celor două mari războaie precedente. Violența, care nu se limitează la un câmp de luptă sau la un front fix, pare endemică și incontrolabilă. În mod straniu, chiar și cei mai ostentativi combatanți ai acestui război – teroriștii – sunt greu de identificat.

Atacurile asupra orașelor occidentale declanșate odată cu atentatul de la 11 septembrie 2001 au condus în mod repetat la următoarele întrebări: „De ce ne urăsc?“ și „Cine sunt ei?“. Înaintea ascensiunii lui Donald Trump, Statul

www.cartepedia.ro

Islamic din Irak și Siria (ISIS) a accentuat sentimentul de criză al Occidentului în urma victoriilor militare rapide, a brutalității exhibiționiste și a puterii sale de seducție asupra tinerilor din orașele Europei și Americii.

ISIS a dat naștere unor întrebări mult mai tulburătoare decât cele suscitate de al-Qaeda. De exemplu, care sunt motivele pentru care Tunisia, inițiatoarea „Primăverii Arabe" și cea mai occidentalizată societate musulmană, a trimis în Irak și Siria cel mai mare contingent de jihadiști dintr-un total de nouăzeci de țări? Și de ce zeci de britanice, inclusiv eleve cu performanțe școlare remarcabile, s-au alăturat ISIS, în ciuda faptului că bărbații acestei grupări înrobeau și violau chiar și fete în vârstă de zece ani și stipulaseră că femeile musulmane trebuie să se căsătorească între vârsta de nouă și cea de șaptesprezece ani și să trăiască în deplină izolare?

Potrivit autorului anonim al unui articol din *The New York Review of Books*, o importantă revistă intelectuală din lumea anglo-americană, „ar trebui să recunoaștem că suntem derutați, nu doar îngroziți", și că, „de la triumful vandalilor din Africa de Nord romană, nimic nu ni se pare atât de brusc, de neînțeles și de ireversibil".

O parte dintre relatările despre terorism centrate pe islam au fost integrate în „războiul global împotriva terorii" și în politicile forțate – sau idealiste – menite să-i încurajeze pe musulmanii „moderați" să „prevină" „ideologia extremistă" și să „reformeze" islamul. Este tot mai clar că elitele politice occidentale, incapabile să scape de dependența de a stabili limite, de a schimba regimuri politice și de a încerca să transforme *les moeurs* ale băștinașilor, habar nu au ce fac și care sunt consecințele acțiunilor lor.

Și-au pierdut cumpătul în fața problemei politice provocate de terorism, pe care au contrabalansat-o printr-o reacție exagerată, declanșând campanii militare, încercând

www.cartepedia.ro

de multe ori să obțină consimțământul populației speriate, sprijinind anumiți lideri despotici și vorbind la nesfârșit despre „valorile“ lor superioare – o retorică amestecată în ultimul timp cu ura xenofobă, valorificată de Trump, împotriva imigranților, refugiaților și musulmanilor (și, deseori, împotriva celor care „arată“ pur și simplu ca musulmanii). Între timp, tineri ucigași de pretutindeni, avizi după selfie-uri, îi bulversează pe greoii vânători ai „ideologiei extremiste“, răspunzând la bombardamentele aeriene cu măceluri orchestrate la sol.

Cum am intrat în acest *danse macabre* fără de scăpare? Mulți dintre cititorii acestei cărți își amintesc probabil de perioada plină de speranță care a urmat căderii Zidului Berlinului, în 1989. După prăbușirea comunismului sovietic, triumful universal al capitalismului liberal și al democrației părea asigurat. Piețele libere și drepturile omului promiteau să fie formula potrivită pentru miliardele de oameni care încercau să scape de sărăcia degradantă și de opresiunea politică; în acea epocă a inocenței, pe măsură ce au intrat în vocabularul comun, cuvintele „globalizare“ și „internet“ au devenit mai degrabă o sursă de speranță decât de neliniște.

Consilierii americani s-au grăbit să ajungă la Moscova și să pună umărul la transformarea Rusiei într-o democrație liberală; China și India și-au deschis economiile către comerț și investiții; în Europa, Asia și Africa au apărut pe scară largă noi state naționale și democrații; Uniunea Europeană s-a extins; în Irlanda de Nord a fost declarată pacea; Nelson Mandela și-a încheiat lungul marș al libertății; Dalai Lama a apărut în reclame Apple cu sloganul „Think Different“; și, aparent, era doar o chestiune de timp până la eliberarea Tibetului.

În ultimele două decenii, chiar și în multe dintre fostele țări socialiste, elitele au ajuns să susțină idealul

www.cartepedia.ro

liberalismului cosmopolit: societatea comercială universală a indivizilor raționali care își cunosc propriile interese, propusă pentru prima dată în secolul al XVIII-lea de gânditori iluminiști precum Montesquieu, Adam Smith, Voltaire și Kant. Într-adevăr, astăzi trăim într-o piață mondială vastă, omogenă, în care oamenii sunt programați să urmărească maximizarea propriilor interese și să aspire la aceleași lucruri, indiferent de diferențele culturale și temperamentale dintre ei. Aparent, lumea este mai alfabetizată, mai interconectată și mai prosperă decât în orice alt moment din istorie. În medie, bunăstarea a crescut, deși nu în mod echitabil; sărăcia a fost atenuată chiar și în cele mai sărace părți ale Indiei și Chinei. S-a produs o nouă revoluție științifică, definită prin inteligența „artificială", robotică, drone, descifrarea genomului uman, manipularea genetică și clonare, extinderea explorării spațiului și exploatarea combustibililor fosili prin fracturare hidraulică. Cu toate astea, civilizația universală promisă – armonizată printr-o combinație între votul universal, oportunitățile educaționale extinse, creșterea economică constantă, inițiativa privată și progresul personal – nu s-a materializat.

Globalizarea – caracterizată de capital ambulant, comunicații accelerate și o mobilizare rapidă – a slăbit în întreaga lume formele mai vechi de autoritate, atât în cazul social-democrațiilor europene, cât și al regimurilor despotice arabe, și a dus la apariția unor actori internaționali imprevizibili, de la naționaliștii englezi și chinezi la piații somalezi, traficanții de carne vie, hackerii cibernetici anonimi și gruparea Boko Haram. Undele de șoc generate de criza financiară din anul 2008, de Brexit și de alegerile prezidențiale americane din 2016 au confirmat, după cum scria Hannah Arendt în 1968, că „pentru prima dată în istorie, toate popoarele de pe pământ au un prezent comun". În epoca globalizării,

www.cartepedia.ro

„fiecare țară a devenit vecinul apropiat al oricărei alte țări și fiecare om resimte șocul evenimentelor petrecute la celălalt capăt al lumii".

Mințile bolnave ale grupării ISIS au acționat extrem de energic și au exploatat în avantajul lor această lume interdependentă; în mâinile lor, internetul s-a transformat într-un instrument de propagandă devastator de eficient pentru jihadul global. Dar demagogii de tot felul, de la turcul Recep Tayyip Erdoğan la indianul Narendra Modi și de la franțuzoaica Marine Le Pen la americanul Donald Trump, au profitat de rezervele mocnite de cinism, plictiseală și nemulțumire.

În pofida atitudinii favorabile față de piață, China pare a fi mai departe de democrație și mai aproape ca altădată de naționalismul expansionist. Experimentul capitalist al pieței libere din Rusia a dat naștere unui regim cleptocratic și mesianic. Și a adus la putere regimuri explicit antisemite în Polonia și Ungaria. Revolta împotriva globalizării și a beneficiarilor ei a condus la ieșirea Marii Britanii din Uniunea Europeană, accentuând haosul din cadrul uniunii și condamnând-o poate chiar la moarte. Liderii autoritari, reacțiile antidemocratice și extremismul de dreapta definesc politica Austriei, Franței și Statelor Unite, dar și a Indiei, Israelului, Thailandei, Turciei și Filipinelor.

Instigarea la ură împotriva imigranților, a minorităților și a „celorlalți" a devenit o practică uzuală – chiar și în Germania, care, după perioada nazistă, și-a întemeiat politica și cultura pe conceptul „să nu se mai repete niciodată". Cei care fac spume la gură, plini de dispreț și ură, au devenit o prezență obișnuită atât în mass-media veche, cât și în cea nouă: de exemplu, unii candidați de seamă ai Partidului Republican american la alegerile prezidențiale i-au numit pe imigranții mexicani „violatori" și i-au comparat pe refugiații sirieni cu

www.cartepedia.ro

niște „câini turbați". În vârtejul tot mai mare de masacre și revolte etnice și sub-etnice, întâlnim personaje anacronice și totodată bizar de inedite, cum ar fi membrii gherilelor maoiste din India, călugării tibetani care se autoincendiază și budiștii adepți ai purificării etnice din Sri Lanka și Myanmar.

În această epocă a furiei, suntem asaltați permanent de imagini și sunete înfiorătoare; pragul atrocităților a fost coborât constant după prima decapitare televizată a unui ostatic occidental din Irak, îmbrăcat în salopeta portocalie a prizonierilor de la Guantanamo (în 2004, tocmai în momentul în care locuințele clasei de mijloc începuseră să aibă acces la internet de mare viteză). Iar rasismul și misoginia prezente în mod curent pe rețelele de socializare și demagogia discursului politic dezvăluie acum ceea ce Nietzsche numea, vorbind despre „oamenii *resentimentului*": „un întreg tărâm sfielnic al răzbunării subterane, inepuizabil și nesățios în izbucnirile sale".

Există o panică generalizată, care nu se aseamănă cu frica centralizată emanată de puterea despotică. Este vorba, mai degrabă, despre sentimentul, generat de presă și amplificat de rețelele de socializare, că orice i se poate întâmpla oricui, oriunde și oricând. Sentimentul că lumea a scăpat de sub control este agravat de realitatea schimbărilor climatice, care face ca planeta să pară sub asediul nostru.

Cartea de față adoptă o viziune foarte diferită asupra unei crize universale, mutând de pe umerii islamului și ai extremismului religios povara ridicol de grea a explicațiilor. Voi susține că tulburările politice, economice și sociale fără precedent care au însoțit ascensiunea economiei capitaliste industriale în Europa secolului al XIX-lea și au condus la cele două războaie mondiale, la regimurile totalitare și la genocidul din prima jumătate a secolului al XX-lea

www.cartepedia.ro

O analiză tulburătoare, dar cât se poate de necesară.

BOOKLIST

Majoritatea gânditorilor cad de acord că democrația liberală este cea mai bună formă de guvernământ: printre altele, libertatea individuală și egalitatea de șanse, drepturi câștigate cu greu în ultimele secole, par să fie valorile de căpătâi ale unei societăți sănătoase. Cu toate acestea, îngrijorător de multe voci le contestă și asistăm la o violență tot mai mare îndreptată împotriva imigranților și a minorităților de tot felul. Dezvoltarea îngrijorătoare a populismului și a rasismului în Statele Unite și în țările europene sau a extremismului islamic în Orient reprezintă o adevărată bombă cu ceas pentru colectivitatea internațională.

Putem să înțelegem multe dintre problemele cu care ne confruntăm azi pe plan politic și social întorcându-ne în trecut, la ideile tranșante ale Iluminismului, și, de asemenea, recunoscând un fenomen psihosocial tot mai răspândit: *resentimentul* celor care se consideră păcăliți de societate și își doresc revanșa, optând pentru autoritarism. Dar, dincolo de preferințele politice, există un sentiment generalizat că lumea a scăpat de sub control. Cartea lui Pankaj Mishra propune o analiză lucidă a unui fenomen care amenință întreaga omenire.

argument

curteaveche.ro
ISBN 978-606-44-1608-7
9 786064 416087

www.cartepedia.ro